

A harcos néptől a katonanemzetig

„Hátat a falnak és megdőgleni!
Lee van Cleef tudta ezt remekül.”
(Bereményi Géza: *Lee van Cleef*)

A virtus közösségi tétje

Nemzetkarakterünk számos régi vonása közül kár lenne megfeledkeznünk a férfiúi virtus évszázadokon át hangoztatott és történelmünkben egészen a közelmúltig rendszeresen megnyilvánuló közösségi jellegéről, az össznépi katonáságról. A harciasság és katonai szellem politikailag manipulálható eszmei konstrukcióját összevetni a történelem adataival olyan hosszú távra tekintő vizsgálódást ígér, amely még a nemzeti jelleg megragadhatóságát kétlő gondolkodók meggyőzésére is alkalmas. Nem azt nyerhetjük vele persze, amit objektív igazságnak nevezünk (ilyen a nemzetkarakterisztikában talán nincsen is). Minthogy azonban a nemzeti jelleget firtató, esetleg manipuláló politikai akarat a dolog jellegéből adódóan, rendszerint krízishelyzetekben nyúl a közösségi tudatnak ehhez a komponenséhez, mód van arra, hogy a nemzetkarakter számos más elemével ellentétben ezt úgy vizsgáljuk, hogy éles helyzetben való megnyilvánulásaiból következtessünk jellegzetességeire és a nemzeti jellegben betöltött szerepének valódi súlyára, ezáltal a vele kapcsolatos manipulációk politikai és társadalmi tétjére is.

Még napjainkban sem tudjuk elképzelni az államot hadsereg nélkül, történelmünk pedig fegyveres konfliktusok hosszú sorozata, világunk háborúk révén lett olyan, amilyen. Aki jelenleg erős, az hajlamos azt hinni, hogy ez mindig is így volt, aki pedig gyenge, az szívesen menekül a dicsőbb múltba. A hadtörténetírás a nemzeti történelem talán legelfogultabb része, a múlt csatamezein a harcos elődök dicsőséget dicsőségre halmoznak, és csak az ellen elsöprő túlereje vagy sötét árulás okozhatja a bukást. Nyilaikkal a keresztény világot rettegésben tartó lovas eleinktől kezdve a Corvin-köz környékét harckocsimetővé változtató pesti srácokig hosszú a sor, de mindannyian részei egy olyan hagyománynak, amely azt hirdeti: a magyar, ha rákényszerítik, veszélyes ellenség. Tud háttal a falnak megdőgleni, hogy aztán az utódok elmondhassák:

LIMPÁR PÉTER (1973) felvidéki történész, oktatásfejlesztő, játékkervező.

halála vérmosta fokán diadallal várta be végét. Persze egy dologban biztosak lehetünk: az összes hajdani és majdani ellenfelünknek van hasonló hagyománya, csak éppen más szereplőket állít a történelmi csatasorba. A továbbiakban az individualista harcos és a közösséget szolgáló katona ellentétpárját követem végig az egyetemes történelemben, majd ezen háttér előtt vizsgálom meg a magyarsággal kapcsolatba hozható harcos és katonai erények alakulását.

Bár a magyar vitézségről szóló rengeteg idézet közül választhattam volna, mégis Bereményi Géza Cseh Tamás hangján megszólaló sorait jelöltem ki induló pontul: a vadnyugati filmek döntő része egy ősi történetet mesél el, a magányos harcosét, aki szembenéz ellenfeleivel; a harcosét, akit a csapások csak keményebbé tesznek, a harcosét, aki állva, csizmában hal meg, ha eljön az idő. Mindig is motoszkált bennem a kérdés: a Hős volt előbb, vagy a Költő? Vajon egy nagyszerű harcosról, vadászról született meg az első történet, vagy egy élénk képzeletű elődünk szórakoztatta a törzset színes, kitalált történeteivel, amelyek aztán a tágra nyílt szemű kisfiúkat életük egy pontján arra ösztönözték: tegyenek valami emberfelettit? Abban biztosak lehetünk, hogy sokuknak nem sikerült, és névtelenül buktak el a kegyetlen valósággal szemben; akiknek viszont szerencséjük volt, azok később valódi, hús-vér mintái lehettek mesélőkedvű társaiknak. A harcos hős legtöbbször nagy pozór: fizikálisan kiemelkedik társai közül, isteni fegyverei vannak, és a saját becsületének parancsát követi a közösséggel szemben is, ha kell, legyen szó akár a görög Akhilleuszról, az óangol Beowulfról vagy a spagetti western kitalált alakjairól (és az őket a filmvásznon megjelenítő holland színésztől, Lee van Cleefről). A közösség számára mindig is csábító volt a kiválasztott Hőstre bízni egy konfliktus eldöntését, de ahogy Meneláosz és Párizs, úgy Akhilleusz és Hektor párviadala sem dönthette el a trójai birodalom, illetve a görögök háborúját háromezer esztendővel ezelőtt, mert ekkora tétre zajló küzdelemben nem maradhat néző senki, aki fegyvert tud emelni. Előbb-utóbb mindenkinek harcolnia kell, és ebben az erőpróbában a sokaság egyre inkább felülkerekedik, végül a harcosokat legyőzik a katonák.

Káintól Akhilleuszig – a harcos mítosza

Káin még nem volt harcos, csupán közönséges gyilkos. Követői akkor lettek azzá, amikor vadászfegyvereiket saját fajtájuk ellen fordították, és a csúcsragadozóvá lett homo sapiens egyedei elkezdték egymás nyomait cserkészni. A harcos erényeinek nagy része vadászerevény, és a vadász tulajdonságait azóta is keresi, illetve használja minden fegyveres erő. Az emberiség első nagy története, Gilgames és Enkidu meséje éppen az államépítő király és a vadon fiának küzdelmét, majd barátságát regéli el. Enkidu sorsa előrevetíti a harcos vadászokét: a civilizáció csábítása kiszakítja őket a természetből, és ezzel erényeik egy részét is elveszítik. Enkidu számára még Istár papnőjének lemeztelenített öle, és az általa nyújtott hatnapos élvezet jelenti a civilizációt, a későbbi korok vadászai

ennél kevesebbel is beérték. A vadonban való boldogulás képessége, a célzó szem, a biztos kéz, a szívós kitartás a kiirtott erdővel együtt tűnik el, szorul az országok, birodalmak peremére, válik egyre ritkábbá, és lesz az elit haderő ismérve, legyen szó a német Jägerekről vagy a szibériai lövészekről. A magyar katonai nyelvben is megmaradt (napjainkban újjáéledt) a határvadász kifejezés, amely arra utal, hogy az alakulat a számunkra a vadonhoz leginkább hasonlós zöldhatáron teljesít szolgálatot.

Ha fellapozzuk az Iliászt, meglehetősen jó képet kapunk az első háborúkról. Az évekig tartó fosztogató portyázások egyhangúságát oldó összecsapások elég egyoldalúak: isteni hősök száguldoznak harci szekereiken, és vívnek kegyetlen párviadalokat, míg népük csak tehetetlen tömeg, amelynek szinte egyetlen szerepe, hogy halott királya értékes testét és még értékesebb fegyverzetét kimentse a kavarodásból. A hadra keltek két jól elkülönült csoportja a harcosoké és az őket kiszolgálóké. Mai fogalmaink szerint az előbbi egy bonyolult – fémpáncélból, harci szekérből, nemes paripákból álló – fegyverrendszer része, a többiek pedig ennek fenntartását szolgálják, vagyis a küzdelem nem elsődleges feladatuk, és eszközeik se nagyon vannak hozzá. A technikai fejlődés azonban meghozta a változást: a ritka bronz helyett elterjedt a vas, amellyel már nagy tömeget lehetett rendes fegyverrel ellátni. A hadseregeknek egy ideig csak a mérete nőtt, a harcászat ugyanolyan maradt, de az emberiség mindig is nagy találékony-ságot tanúsított, ha gyilkolásról volt szó.

A fordulat a döntő csata eszméjének megjelenése. A portyázók elől az emberek a városfalak mögé menekülhettek, de a szántó, a kert az ellenség prédája lett. Egy szántóföldön legfeljebb az éves termés pusztul el, de egy kivágott olajfa vagy szőlőültetvény pótlása hosszú évek munkája. Ezért az egyén és a közösség érdeke is az, hogy a háború rövid legyen, ennek pedig az az ára, hogy a két fél a lehető leghamarabb összemérje a fegyvereit. A vas elterjedésének köszönhetően már volt mit összemérni, és a hadügyivel együtt járt egy társadalmi forradalom is: megjelent a szabad polgár, aki szavazata révén részt vesz az állam irányításában, és saját fegyverével védelmezi azt. A görög városállamok háborúi új formát öltöttek: a pajzzsal, sisakkal, lándzsával, karddal felszerelt polgárok szoros, zárt rendben, élő falként rontottak egymásnak, és véres, ám rövid küzdelemben órák alatt eldöntötték a hadjáratot. A vesztesek fegyvereiket elszórva elfutottak, a győztesek megadták a halottaknak a végtisztséget, diadaljelet állítottak az isteneknek, a politikusok pedig megalkudtak a hadisarcról. Hogy miért érte meg mindez? Az egyén óriási kockázatot vállalt, de a közösségnek mindez kifizetődő volt: a termelés nem szenvedett nagy károkat, az elesett apák helyét pedig átvehették a felnövő fiúk. A polgárhadsereg akkor lehetett eredményes, ha gyakorlatozott, így megjelent a polgárok kötelező békebeli katonai szolgálata, sőt a sport, a testedzés mint a katonai (elő)képzés része – gondoljunk csak arra, hogy a hopliták, a nehézfegyverzetű gyalogosok futása olimpiai szám volt. A seregbe belépő ifjak már katonai esküt is tettek, amelyben engedelmisséget fogadtak parancsnokaiknak és az állam törvényei-

nek, sőt figyelemreméltó, hogy az istenek mellett a haza határait is tanúul hívták. A polgár ez esetben jogi kategória, a katonák döntő többsége földműves (paraszt) volt. A világtörténelem hadszíntereit végső soron nem harcos hősök, vadászok, pásztorok, hanem parasztkatonák tömegei töltötték meg. Ez utóbbiak nem rendelkeztek ugyan kimagasló harci erényekkel, de megszokták a szabad ég alatti nehéz, monoton munkát, és mivel az ipari forradalomig a népesség 90–95%-át tették ki, egy nagy haderő elképzelhetetlen volt nélkülük. A XIX. századtól kezdve a sorozóbizottságok előtt tömegesen jelentek meg a fizikálisan gyengébb városlakók, így a parasztkatona hozott tulajdonságai egyre inkább felértékelődtek, és az aratókból vitézek lettek.

Államiság és katonaság

Az ókori Hellaszban Spárta volt az a városállam, amely legközelebb állt a hivatásos katonaság intézményéhez, ráadásul úgy, hogy a harcos erényeket is igyekezett megőrizni. Mégis a spártaiakkal kapcsolatban olvashatunk az öncélú hősiesség végső vereségéről a közösségért küzdő katonapolgárral szemben. Plataiainál az egyesült görög seregek vereséget mértek a perzsákra, és a csata után annak rendje és módja szerint leültek eldönteni, hogy ki volt a legvitézebb. A többség szerint Arisztodémosz, Thermopülai egyetlen túlélője, de a spártaiak Poszeidónoszt tartották annak, mert az előbbi Hérodotosz szerint „ugyan kitört a csatasorból és nagy tetteket hajtott végre, de az őt övező megvetés miatt nyilvánvalóan szándékosan kereste a halált, szinte mintha örület szállta volna meg. Poszeidónosz viszont úgy vitt végbe hőstetteket, hogy nem akart meghalni, így tehát nagyobb az érdeme, mint amannak” (Muraközy Gyula fordítása). Ezért a csatában elesettek mind megkapták a hősöknek kijáró tiszteletet, kivéve Arisztodémoszt, mert a csupán saját becsületének ígézetében élő és haló harcos hős már nem tarthatott igényt a közösség megbecsülésére.

A Római Birodalom megteremtette a hivatásos hadsereget, és a légiók száz évén keresztül, ha vesztek is csatát, háborút szinte soha. A népvándorlás viszont vad harcosokkal árasztotta el a birodalmat, így a katonaság eszméje eltűnt a térség nagy részéről, és Európa tulajdonképpen hadsereg nélküli kontinensé vált. A csaták ritkák és inkább istenítélet jellegűek, a győzők értékes foglyaikkal együtt lakomáznak és alkudoznak a váltságdíjról a harc után. Az egyház sem nézi jó szemmel, ha keresztények egymás vérént ontják, ezért szigorúan próbálja korlátozni az erőszakot. Gyakran még a pogányokkal is sikerül együttműködni: volt, hogy a portyázó vikingekkel egyezségeket kötöttek, és a kitűzött csatanapig ellátták őket étellel, majd egy karókkal kijelölt területen egymásnak esett a két sereg, tulajdonképpen egy előre megállapított díjért. A lényeg az értelmetlen pusztítás elkerülése volt, az öldöklés így megmaradt a harcosok ügyének. Jellemző, hogy a középkori Európa egyik legfegyelmetesebb serege, az egyházi lovagrendeké sem tagadta meg harcos-hősi mivoltát:

a csatasort tilos volt elhagyni, ha ellenség járt a közelben, az oroszánvadászat nemes kihívása azonban még ez alól is kivételt jelentett. A vallásos fegyelem egyébként jó alapot szolgáltatott a seregszervezéshez, a cseh husziták fanatikus hite egy közép-európai katonai sikertörténetet eredményezett, amely nyolcvan évig tartott. Eközben a hitharcból üzleti vállalkozás lett: a Hunyadiak, belátva, hogy fegyverrel nem bírnak velük, tulajdonképpen állandó megrendelővé, sőt pénzesztárssá szegődtek, és ellátták munkával a térség akkor legnagyobb zsoldoshadát, amelyre Fekete Seregként emlékszik az utókor.

A zsoldosrendszer kiépülése fontos szerepet játszik a harcos katonává alakulásában. A zsoldosok – ezek az egyéni vállalkozók – saját szaktudásukat és eszközeiket ajánlották fel megbízóiknak, és több száz éven keresztül meghatározták az európai hadseregek arculatát. A középkor döntően lovas harcosai, nemes lovagjai óriási fizikai és pszichikai fölényt élveztek koruk gyalogosaival szemben, akik többnyire nem túl fegyvelmezett paraszti, polgári milíciák voltak. A gyalogos zsoldosok tömegei ezt a helyzetet változtatták meg a XV. századtól: legnagyobb erényük a taktikai fegyelem volt, amit saját haditörvényeik szigora biztosított. Egy zárt alakzat nehezen bomlik fel, ha bárkit, aki kilép a sorból, vagy parancs nélkül lő, helyben felkoncolnak. A zsoldos szolgálata, illetve fegyelme addig tartott, amíg megfizették, és a korabeli megbízók hamar kifutottak a pénzből (és eleve csak a hadjáratok időszakra terveztek fizetni), a zsoldosnak viszont ennie kellett, ezért a katona és a fegyveres rabló között csak az utolsó fizetés időpontja jelentette a vékony határt. A megerősödő államhatalom kereste a módot ezen bizonytalan és veszélyes állapot kiküszöbölésére, de a fizetetlen zsoldosok réme a harmincéves háború végéig kísértette Nyugat-Európát. A vallásos hit, az éledező nemzeti öntudat megerősíthette a fegyelmet, és alkalmas lehetett a pénznélküli időszakok átvészelésére: a korszak spanyol katonáit például az különböztette meg a németektől, hogy az előbbieket fizetlenség esetén is megvívta a csatát, és csak utána lázadtak fel.

A XVII. század végén a legtöbb állam áttér az állandó, egyre inkább az országlakosokból toborzódó zsoldosok alkalmazására. Az egyre növekvő létszámú hadseregek szükségessé tették a saját erőforrások mind hatékonyabb mozgósítását. Sokkal egyszerűbb volt az egyes alakulatokat területi alapon szervezni, és állandó toborzó/sorozó körzeteket kijelölni. A reformokban Svédország járt az élen: a fanatikus lutheranizmus és a svéd kiválasztottság érzet, valamint az Európában egyedülálló módon rendi képvisellel bíró szabad parasztság öntudata megfelelő ideológiai alapot jelentett. Az államilag fizetett lelkészek vezette anyakönyvek segítették a sorozás hatékony lebonyolítását, a prédikációk pedig irányítottan az aktuális ellenség befeketítését szolgálták. A folyamathoz a katonaság iránt elkötelezett uralkodók, tehetséges hadvezérek és a technológiák újító szellemű felhasználása adta a dinamikus keretet. A svéd hadisírek a minta másolására ösztönöztek, és az epigonok közül Poroszország lett a legeredményesebb, illetve vált a militarista állam iskolapéldájává. Amikor Latin-Amerika poroszainak nevezzük a chileieket, vagy Kelet-Ázsia poroszai-

nak a vietnamiakat, akkor egy olyan folyamat legsikeresebbjeit tüntetjük ki, amely jól-rosszul a legtöbb modernizálódó államban lezajlott.

Az évszázadokon át hadsereg nélküli Európa tehát a kora újkorban a militarizáció útjára lépett. 1683-ban még Bécs alatt kell megállítani az oszmánokat, a következő században azonban az új típusú hadseregek megindulnak a világ leigázására, és a 150–200 év alatt gyakorlatilag egyeduralkodóvá teszik civilizációnkat a Földön úgy, hogy közben a legvéresebb konfliktusok éppen az európai államok között zajlanak. Csak a második világháború kollektív öngyilkossága és keleti, illetve nyugati perembirodalmak szuperhatalommá válása szünteti meg az európai katonai hegemoniát. Az Európa-centrikus gondolkodás a későbbi katonai fölény miatt hajlamos figyelmen kívül hagyni a kelet kétségtelen elsőbbségét a középkor századaiban. A földművelő társadalmak határvidékére évezredek át vetült a sztyeppei lovas népek fenyegető árnya. A végtelen puszták pásztortársadalmában a szilaj állattartás kihívásai, a könnyen mozgatható vagyron védelmének kényszere, valamint a rengeteg szabadidő félelmetes harcosokat nevelt, akik egybeforrnak lovukkal, és egyre fejlettebb íjaikkal elképzelhetetlen távolságból és többnyire elérhetetlenül osztották a halált. A távolharc dominanciája háttérbe szorította az egyéni hősiességet, amely sokkal kevésbé volt meghatározó, mint a korabeli nyugaton, ahol még a királytól/hadvezértől elvárták, hogy egyszerű vitézként küzdjön. Ahogy harci erényeik, úgy hátrányaik is gazdaságuk jellegéből adódtak: pásztorkodással viszonylag kis népesség tartható csak fent egy adott területen, így hiába potenciális harcos szinte mindenki, a veszteségek pótlása komoly nehézségekbe ütközik. A területi hódítás pedig leggyakrabban az életmód feladásával, az asszimilációval, a többségbe való beolvadással jár együtt.

Vitéz magyar

Mi, magyarok is ilyen sztyeppei harcos népként léptünk a hadtörténelem színpadára, és honfoglaló, kalandozó eleink máig hatóan formálták a rólunk kialakított képet. Kétségtelen, hogy ebben az időben katonai erényeink meghatározóak voltak az európaiak szemében, bár korántsem egyedülállók, hiszen a földrészt a viking és arab portyázók ugyanolyan hatékonysággal dúlták fel. Az államalapítás, a kereszténység felvétele az európai hadikultúra meghonosítását is jelentette, és megjelennek a párviadalok révén nevet szerző hős harcosok. A krónika Búvár Kundja még lehetett egyszerű vízi ember, de egy generációval később a Bátor Opos vagy éppen Szent László király már nyugati típusú hős lovag. A kétségtelen átalakulás ellenére a középkori magyar hadszerkezet megőrizte köztes jellegét, a viszonylagos gazdasági elmaradottság korlátozta a nyugati típusú nehézlovasság számát, ráadásul a keleti és déli szomszédaink inkább a portyázó hadviselésben jeleskedtek, így szükség volt nagy létszámú könnyűlovasság fenntartására is. A korszakban egy új harceljárás, csapatnem

adaptálásának legegyszerűbb módja a zsoldosfogadás, illetve a betelepítés volt. Az Árpád-korra ez utóbbi volt a jellemző, gondoljunk csak a jövevény nyugati (zömmel német) lovagokra, illetve a keleti segédnépekre (besenyők, kunok). Az katonáskodó idegen elemek a sereg leginkább hadra fogható részét képezték, míg a kalandozások korának szabad magyar harcosai fokozatosan lesüllyedve elparasztosodtak. A kialakuló nemesi ideológia megfogalmazója, Kézai Simon le is írja krónikájában: az egykor szabad magyarok közül a háborútól távol maradó gyávák elveszítették szabadságukat, így a megmaradt nemesség feladata az ország védelme, amelyért cserébe élvezi előjogait (bár a folyamat a valóságban inkább megfordítva zajlott). Az Anjouk látványos hatalmi politikája is inkább nyugodott az ország elképesztő aranykincsén, mint a harcos erényeken. Nagy Lajos itáliai hadjáratait, a főúri bandériumok mellett zömmel a helyben felfogadott zsoldosok vívták (hiszen aranyat sokkal könnyebb volt átszállítani a félszigetre, mint egy teljes sereget). A rosszul felszerelt kisnemesség tömegeit többnyire nem vették számításba a hadi vállalkozások során. A XV. században a török veszély állandósulása, a huszita dúlás és az egymást érő beháborúk újra militarizálták a magyar társadalmat. Ezzel párhuzamosan a délről menekülő szerbek (rácok) és az északon tartósan felfogadott cseh huszita zsoldosok növelték az ország haderejét, és tették azt továbbra is multietnikussá. Összegezve: a középkori Magyarország katonai teljesítménye nem volt kiemelkedő, tartós hódítást nem hozott, bár az Észak-Balkán feletti hegemoniát többnyire fenntartotta. Nyugati szomszédaink képtelenek voltak komolyan veszélyeztetni az ország integritását, viszont keletről kétszer is szembe találtuk magunkat a korszak leghatékonyabb hadigépezetével, és mindannyiszor alul maradtunk. A tatárjárás villámgyors katasztrófát hozott, de maga a hadjárat és a megszállás rövid ideig tartott, míg az oszmánok százötven év alatt morzsolgatták fel a magyar ellenállást, de aztán meg is szállták az ország nagy részét ugyanennyi időre. A tatárjárás katonai következménye a kunok tömeges betelepítése lett, ami a következő száz évben a könnyűlovasság felé tolta el a haderő összetételét (és egyben a magyarok rovására módosította az etnikai arányokat). A török hódítás viszont százötven évre letaszította Magyarországot az európai hadügy fejlődési pályájáról.

A mohácsi síkon nemcsak a középkori magyar állam, hanem a lovagi típusú páncélos nehézlovasság is megsemmisült. A szélvészgyors török lovasság, a janicsárok tűzfegyverei és az oszmán haderő elsöprő túlereje feleslegessé tették a csatadöntő szerepre szánt drága csapatnem fenntartását. A várháborúk és a portyázó, lesvetéseken alapuló harcászat új katonákat igényelt: a könnyűlovás huszárokat és a könnyűgyalogos hajdúkat. A hadszíntérré vált ország földönfutói hamar elmagyarosították ezt a két délszláv eredetű csapatnemet. A kereszténység és az iszlám frontvonalába került állam katonái különleges státusba kerültek, az általuk alkotott vitézlő rend szilárd bázisa lett a terjedő reformációnak és bölcsője a születőben levő – az ország egészére mint édes hazára tekintő – új szemléletnek. A magyarországi hadszíntérhez való tökéletes alkalmazkodás

nélkülözhetetlenné tette ezeket a katonáknak a Habsburg-haderőben, de egyre inkább csak kisegítő szerepkörben. A XVII. században lezajló európai hadügyi átalakulás a fegyelmezett csapatok szoros együttműködésére épített, és kívánatosnak tartotta a döntő csaták megvívását. A szigorú fegyelem és az egyre tudományosabbá váló hadvezetés a sakktablához tette hasonlóvá, és ezen nem jutott hely az irreguláris magyar csapatoknak. Végül a visszafoglaló háború rádöbentette a császári hadvezetést a magyar katonaság, különösen a huszárság hasznára, az állandósuló háborús helyzet pedig megélhetést nyújtott az ország összes fegyverforgatójának. Bizonyos szempontból a hódoltság korának katonai társadalmá hattyúdalának a Rákóczi-szabadságharc tekinthető. Mint köztudomású, a kuruc hadsereg egyetlen nagyobb csatát sem volt képes megnyerni, ugyanakkor szinte végig kezében tartotta az ország területének nagy részét, és a tökélyre fejlesztett kisháború módszerével jelentős veszteségeket okozott ellenfelének. A szatmári béke után a még fegyverben levő kurucok nagy része császári szolgálatba állt, a maradék pedig külföldre távozott, és elterjesztette Európában az immár magyarnak tekintett huszár csapatnemet. Az Oszmán Birodalom még kétszáz évig a szomszédunk maradt, de az új védelmi vonal már nem a magyar nyelvterületen húzódott, így a megszervezett határőrvidék katonasága zömmel délszlávokból állt. Mivel a határőrök között gyakorlatilag általános hadkötelezettség volt, míg országosan csupán a szükséges létszámú katonaságot tartották fent, így a következő időszakban a Magyar Királyság területéről kiállított katonaság aránytalanul nagy részét tették ki a nemzetiségiek, ami 1848/49-ben döntőnek bizonyult.

1711 és 1848 között az országot – néhány betöréstől eltekintve – elkerülték a nagyobb hadjáratok, katonáink (fekete-sárga zászlók alatt) rendre idegen földön harcoltak. A különféle kiváltságos, fegyverforgatásra kötelezett csoportok (a nemesség, hajdúság) gyenge és ritkán igénybe vett kisegítő erők voltak csak, az igazi magyar katonák a birodalmi haderő úgynevezett magyar ezredeiben szolgáltak. Esetükben a „magyar” a magyarországit jelentette, a vezényszó a XVIII. század közepétől már német, csupán egyenruhájuk őrzött több-kevesebb nemzeti jelleget. Mint láthattuk, a hódoltság korának portyázó katonái nem feleltek meg az európai elvárásoknak, ez az elmaradottság azonban – betagozódva az akkori világ egyik legerősebb haderejébe – a reguláris magyar ezredek létrejöttével megszűnt.

Mérhető-e a magyar virtus?

Kevés olyan nép van, amelynek ellenfelei sem vitatják harci erényeit. Katonai teljesítményt nehéz objektíven értékelni, hiszen a háborút egész államok, társadalmak vívják: a gazdaság teljesítőképessége, a politikusok ügyessége, a hadvezetés intelligenciája mind mérlegre kerül. Nagy a kísértés, hogy keressünk a sporthoz hasonlóan kiértékelhető paramétereket. Magyar szempontból a hely-

zet nem reménytelen: a Habsburg-haderőben számos nemzettel küzdöttünk együtt, az összehasonlítást nem befolyásolja a háború eredménye, mert osztoztunk győzelemben, vereségben. Még éremtáblázatunk is van, hiszen 1789-ben II. József bevezette az arany és ezüst vitézségi érmet mint a közkatonáknak és altiszteknek adható kitüntetést. Már csak egy időszakot kell találnunk, ami elég hosszú ahhoz, hogy minden alakulatnak elméletileg egyforma esélye legyen kitüntetnie magát, erre az 1792 és 1800 közötti francia hadjáratok a legmegfelelőbbek, mert egy rövid szünetről eltekintve folyamatos harci cselekmények zajlottak, és a közel nyolc év alatt minden ezred megjárta a hadszínteret (a XIX. század későbbi háborúi túl rövidek voltak egy ilyen statisztikához). Gondos hadtörténészek összegyűjtötték minden ezred megszerzett vitézségi érmeit, az ezred pedig a birodalom meghatározott területeiről nyertek kiegészítést, így etnikai összetételük nagyjából kikövetkeztethető. Az összehasonlítás elsődleges célja a magyarság összevetése a társnemzetekkel, így eltekinthetünk attól a tényről, hogy a nyugati birodalomrész német, cseh és morva ezredeiben rengeteg, a Német-római Birodalomból toborzott német, illetve a frissen megszerzett Galíciából sorozott lengyel és ukrán szolgált. Természetesen a Magyar Királyság területéről kiállított ezredek között sem sok színmagyar volt, de a közös metszetet a magyarok képezték.

A korszakban egy gyalogezred három zászlóaljban úgy 3000 embert állított ki. A nyugati birodalomrész 45 „német ezrede” átlagosan 2,5 arany és 25 ezüst vitézségi érmet gyűjtött össze 1792 és 1800 között, a 11 „magyar ezred” átlagban ennek kétszeresét, 5 aranyat és 50 ezüstöt. Ráadásul ha leszámítjuk a zömmel nemzetiségiekből álló ezredeket, az arány még tovább javul. Természetesen az eredményeket így is torzíthatja az egy-egy csata sűrűjében helytálló alakulatra záporozó kitüntetéseső, de a trend igencsak ösztönzi a további kutakodást. Minden gyalogezredben kiválogatták a legmagasabb, legerőteljesebb testalkatú legényeket, és a két gránátos századba osztották őket, majd két-három ezred gránátosait összevonták, és a 8-900 fős zászlóaljakat ezredüktől elkülönítve, elit gyalogságként a döntő helyzetekben alkalmazták. A 16 német gránátos zászlóalj átlag fél arany és 6-7 ezüst vitézségi érmet, az összesen 4 magyar átlag 5 aranyat és 50 ezüstöt szerzett, a gyalogezredek kétszeres fölénye után az elit alakulatok tehát már tízszer annyi kitüntetést gyűjtöttek, mint nem magyar társaik.

A bakák után nézzük a lovasokat: a 18 német ezred átlag 2,5 aranya és 45 ezüstje elhalványul a 9 magyar huszárezred átlag 11 aranya és 101 ezüstje mellett, itt azonban nem teljesen azonos egységeket hasonlítunk össze, mint a gyalogságnál. A magyar huszár könnyűlovás és a portyázás, a kisháború mestere, ahol az egyéni teljesítménynek széles tere nyílik. A német nehézlovás (vértés, dragonyos) viszont elsősorban csatalovasság, tömegben harcol. Kitüntetést akkor szerezhet, ha a győztes csata babérait learathatja, ilyen csatát azonban Napóleon és tábornokai nem sokat engedtek akkoriban a Habsburg-hadaknak. Ezért igazságosabb, ha a huszárokat csupán a német könnyűlovassággal vetjük össze, amelynek átlagos kitüntetésszáma 11 arany és 69 ezüst vitézségi érem,

ami ha nem is éri el a magyar lovasságét, de az eddigi összevetések közül a legközelebbi eredmény. Vajon a könnyűlovasság csapatszellemé írta felül a cseh, morva, német nemzeti karaktert, vagy a véletlen és a kis bázis torzította el a statisztikát? Ennek eldöntése legyen a korszak elhivatott kutatóinak a dolga, számunkra elég, hogy három különböző metszetben vizsgálva, háromszor igazolták a számok: a harcéri vitézségben a magyar – ebben az időben legalábbis – különleges minőséget jelentett.

Éljen a nemzet!

A nagy francia forradalom egy új ideológiát vetett fel, a nemzeti eszmét, amelyre a hadseregeknek is reagálniuk kellett. Az egységes nemzetállamok számára ez komoly összetartó, motiváló erőket szabadított fel, míg a soknemzetiségű birodalmak számára egyre komolyabb kockázatot rejtett. A Habsburg-haderő számára 1848 hozta el a nagy szakítópróbát, történetében egyedülálló módon ezredei egymás ellen fordultak, és másfél éven át vívtak véres küzdelmet, amelynek csak egy külhatalom beavatkozása vetett véget. A jövőre nézve nem sok jót ígért, hogy a magyar és olasz legénységű alakulatok, amint és ahol tehették, saját nemzeti mozgalmaik mellé álltak. Magyar szempontból hasonló volt a probléma, látványosan bebizonyosodott, hogy a hazai nemzetiségek egy része nem érzi magáénak a magyar ügyet, a szlovákok, ruszinok, a magyarországi németek és románok a szabadságharc mellé álltak, a szerbek, horvátok, valamint az erdélyi románok pedig ellenünk fogtak fegyvert. A katonai hagyományok erejét és a még kezdetleges nemzeti érzést bizonyítja, hogy az erős elittudatú huszárezredek mindegyike a magyar ügy mellé állt, tekintet nélkül a legénység nyelvére – maga Kossuth is megdöbbsent azon, hogy huszárainak milyen nagy része nem magyar ajkú, ráadásul a külföldről tömegesen hazaszökö huszárok jelentős része is szlovák volt. Egyedül a székely huszárezred két – román legénységű – százada állt át az ellenséghez. 1849-ben az oroszok szerint a magyar gyalogság gyenge, a lovasság közepes, a tüzérség kiváló volt – mielőtt messzemenő következtetéseket vonnánk le ebből, meg kell jegyeznünk, hogy az orosz haderő nem a honvédség legjobb erőivel találkozott, azok nagyrészt a császári fősereggel küzdöttek. Tény, hogy a gyalogságnak voltak nagyszerű alakulatai, de a sebtében felállított, elhivatott és képzett tiszteket nélkülöző, rosszul felszerelt többségtől tényleg nem lehetett sokat várni. Ahhoz, hogy a szabadságért fegyvert fogó tömeg hadsereggé érjen, időre lett volna szükség, ezt pedig nem adta meg a történelem. A tüzérség kiváló minősítése viszont egy új elemet jelez a haderőfejlesztésben, hiszen 1848 előtt nem voltak magyar tüzérezredek, tehát ezt a fegyvernemet a semmiből kellett létrehozni. A zömmel értelmiségi, diák önkéntesek, a kortársak számára is meglepő módon, rendkívül gyorsan elsajátították a hadimesterséget, és a sereg elitjévé váltak. A magyar értelmiség ezzel a csatátra lépett. Megjegyzendő, hogy az első honvédszáz-

lóljakban szintén magas a tanult önkéntesek száma, aminek köszönhetően harci szellemük kiváló volt. Mindez előrevetíti, hogy a beköszöntő új, ipari korszakban egyre nagyobb jelentősége lett a (tiszti) értelmiségnek és a katonák általános műveltségének.

Boldog békeidők és más manipulációk, avagy a fegyverkezés évszázada

A XIX. század második felének rövid európai hadjáratai a porosz/német mintát tették egyeduralmukodóvá a kontinensen. Az általános hadkötelezettségen alapuló viszonylag rövid, 1-3 éves tényleges szolgálat után minden férfi tartalékállományba került, így háború esetén az idősebb korosztályokból gyorsan pótolni lehetett a veszteségeket. A porosz típusú iskolarendszer nagy számban bocsátott ki műveltebb fiatalokat, akik számára a tartalékos tiszti rang egyben társadalmi elismertséget is jelentett. A hadsereg raktárakban halmozta fel a fegyverzetet és felszerelést, a vezérkarok pedig előre kidolgozták a menetrendeket, amelyek révén a milliós tömegek hetek alatt mozgósíthatók voltak. Ez az utókor által csak „boldog békeidőknek” nevezett korszak a felszín alatt Európa egyik legmilitaristább időszaka volt, szinte minden nemzet katonanemzetté válva készült a nagy erőpróbára.

1914-ben kitört a Nagy Háború, amely elnyelte a felfegyverzett milliőkat, és végül az Osztrák–Magyar Monarchiát is. A több mint négyévnyi öldöklés alatt a Habsburg-haderő kénytelen volt szembesülni belső problémáival: a technikai elmaradottság és a hadvezetés hibái mellett a nemzetiségi összetétel is komoly veszélyforrást jelentett. A csehek közmondásosan gyűlölték a háborút, és egész alakulatok adták meg magukat, a szerbeket, románokat, olaszokat jobb volt nem bevetni saját nemzetállamaik ellen, ugyanakkor mindezen nemzetiségek képesek voltak a hősiesség helytállásra is. Önmagában a csapatok vezetése is óriási kihívást jelentett: a kötelezően a legénység nyelvét megtanuló, békebeli hivatásos tisztek vagy elesetek, vagy magasabb beosztásba kerültek, a helyükbe lépő tartalékosok gyakran a némettel is nehezen boldogultak, és sok esetben egyáltalán nem találtak közös nyelvet beosztottaikkal. A XIX. században még nyolcvan német vezényszó besúlykolásával el lehetett irányítani egy katonát, a modern háború ennél jóval összetettebb kommunikációt követelt. A hadvezetés igyekezett számításba venni a katonák alapvető hozzáállását, és a legveszélyesebb feladatokat a megbízhatónak ítélt nemzetiségekre bízta (köztük természetesen a magyarok), amelyek így aztán a veszteségek oroszlánrészét szenvedték el.

A két háború között a magyar állami ideológia és önkép elválaszthatatlan része volt a „katonanemzet” fogalma, amely mögött azonban, tekintettel a békediktátum korlátozásaira, nem állt tekintélyes hadsereg. A korlátozott lehetőségek kedveztek a „faji harcászat” elméletének, amely a közhittel ellentétben nem arról szólt, hogy egy magyar katona hány románnal ér fel, hanem a nem-

zeti karakterben sejtett tulajdonságok hatékony kiaknázásával próbálta volna kiegyenlíteni a várható ellenség bizonyosra vehető technikai fölényét. A Nagy Háború tapasztalati alapján kialakult egy általános és a szemtanúk által elfogadott kép a magyar katona jellemző tulajdonságairól. Ennek alapján a magyar baka magában bízva megy a harcba, de sikertelenség esetén könnyen elcsügged, és biztatásra szorul. Felszerelésével hanyagul bánik, amit nem vihet el, azt tönk-re teszi, a legkisebb élelmezési gond esetén is hangosan elégedetlenkedik, egyébként is, ha evésről van szó, akkor bármilyen esztelen kockázatot vállal. Sebesülés esetén inkább káromkodik, mint imádkozik. Jellemző rá a felesleges virtuskodás, veszekedés és az öncélú portyázás (ezen a rabló/szerző vállalkozásokat, „kalandozásokat” kell értenünk). A félreértéseket elkerülendő: a fenti jellemzést hivatásos, katonáikat nagyra becsülő, sőt szerető tiszték adták, nem az ellenséges propaganda termelte ki. Elnézve mai közállapotainkat, ezek az állítások még most is hihetően, nagyrészt átfedésben vannak nemzeti karakterünkkel. Talán a legjellemzőbb a törlesztés vágya: az Isonzónál, az olasz pergőtűzben, saját tűztámogatás híján, a magyar katona nem a lövészárkot megerősítő acéllemezekért rimázkodott, hanem rohamkést, fokost, szöges buzogányt kért, hogyha eljő a roham, akkor legyen mivel kiegyenlítenie a számlát. Erről a jelenségről – mint a szabad vérontás lehetőségéről és a nyomorúságért vett bosszúról – ír Illyés is a *Puszták népében*: „sovány, beesett mellű urasági bognárok és tehenészek, akik a kastély szakácsnője előtt is elvesztették beszélőképességüket, csillogó szemmel beszéltek, mint kúsztak a drótok alatt az oroszok felé, mint ugrottak le, foguk közt rohamkéssel, jobbjukban a maguk gyártotta szöges buzogánnyal, életveszélyes sziklaszakadékokba az olaszokra, franciákra, négekre, mindenkire, akire lehetett”.

A kiiktatott virtus?

A XX. században egyre nagyobb szerepet kapott a haditechnika, amihez leginkább pénz és gazdasági háttér kellett, másodsorban pedig azt kezelni tudó álmomány. A második világháborúban a klasszikus katonai erények inkább csak olyan területeken válhattak döntővé, ahol a terep és a körülmények nem engedték érvényesülni a technikát: a balkáni hegyekben a szerbek, a behavazott erdőkben a finnek szereztek félelmetes hírnevet, nekünk, magyaroknak erre kevés lehetőségünk volt. Érdekes módon a békeharc jelszava alatt éppen az 50-es években volt az utolsó nagy militarista korszaka Magyarországnak. A hidegháborús készülődés jegyében minden idők legnagyobb békehadserégét tartotta fenn az ország, amíg a gazdaság bele nem rokkant. Ez a nagy készülődés talán a leghiábavalóbb volt történelmünkben: 1956-ban a hadsereg nem védte meg a rendszert, a pesti srácok pedig éppen a szovjetek ellen mutatták meg, hogy mit tanultak meg az utcai harcokból. Magyarország a 70-es évektől fokozatosan egyre kevesebbet költ védelemre – ebben szinte teljes a társadalmi

egyetértés -, és ezt a folyamatot a rendszerváltás csak gyorsította. Szerencsénkre, az egész kontinensre érvényes ez a trend, így gyengeségünk jelenleg nem tűnik veszélyesnek.

A Gallup intézet 2014-ben végzett egy felmérést, amelyben egyetlen kérdésre kellett válaszolni: „Ha az Ön országa érintett lenne egy háborúban, akkor harcolna-e Ön az országáért?” A 64 ország megkérdezettjei közül 60% válaszolt igennel, 27% nemmel, 13% nem tudott dönteni, illetve nem válaszolt. A világtól az egyes régiók jelentősen eltértek: amíg a Közel-Keleten 77% lenne hajlandó harcolni, addig Nyugat-Európában csak 25%, míg Kelet-Közép-Európában kicsit jobb a helyzet, itt 54% fogna fegyvert. Balkáni szomszédaink közül Szerbiáért 46%, míg Romániáért 38% vonulna be, a volt Monarchia nyugati fele viszont ebben is a nyugathoz húz: Ausztriában 21%, Csehországban 23% a harcos kedvűek aránya. Magyarország sajnálatos módon nem került be a Gallup-felmérésbe, de egy kiváló szakmai blog (a lemil.blog.hu) 2018-ban vállalta a kérdést, és több mint 10 000 válasz alapján a magyarok 39%-a még hajlandó lenne megvédeni az országot. Az eredeti Gallup-felmérés során 1000 fős mintákkal dolgoztak, a magyar viszont önkéntes volt, ráadásul a szavazók egy része egy hadtörténelmi/katonai blog törzsközönsége (ami felfele húzza az eredményt), így természetesen tudományosan nem összevethető a kettő, az eredmény mindenestre megfelel a várakozásoknak, s mint annyi minden másban, itt is köztes helyet foglalunk el Közép-Európa és a Balkán határán.

A fentiekből következik, hogy ha harcos népként érkeztünk is ide a Kárpát-medencébe, és bizonyos korszakokban még a katonanemzeti léttel is kacérkodtunk, mára ezeket a jelzőket csak rossz szónoklatokban hallhatjuk vissza, komolyan kevesen hisznek bennük. A történelem viszont arra tanít, hogy változó helyzetben nagyon gyorsan megfordulhat egy közösség alapvető viszonya a háborúhoz és a hadsereghez.

